

Ole J. Moen fra Tyllaldalen og lærernes kamp mot NS

Norges Lærersamband

Loven om Norges Lærersamband kom 5. februar 1942, med «plikt til medlemskap og undervisning etter nazistisk ideologi». Det ble truet med at ulydighet ville medføre tap av stilling og lønn og usikker tilværelse både for en selv og familien. Bare 2 uker senere kom svaret fra en samlet lærerstand – ca. 12 000 lærere i folkeskole og høyere skole – til Norges Lærersamband med denne erklæringen, forfattet sentralt:

Jeg finner ikke å kunne medvirke til en oppdragelse av Norges ungdom etter de linjer som er satt opp for Nasjonal Samlings ungdomsfylkings ungdomstjeneste da dette strider mot min samvittighet. Da et medlemskap i Norges Lærersamband etter landslederens uttalelse blant annet pålegger meg forpliktelse til å medvirke til en slik oppdragelse, og den dessuten stiller andre krav som strider mot mine tilsetingsvilkår, finner jeg å burde meddele at jeg ikke kan betrakte meg som medlem av lærersambandet.

Arrestasjoner

Skolene ble stengt og nye frister gitt for «å skrive under», men det hadde ingen virkning. Ca. 850 lærere ble arrestert og

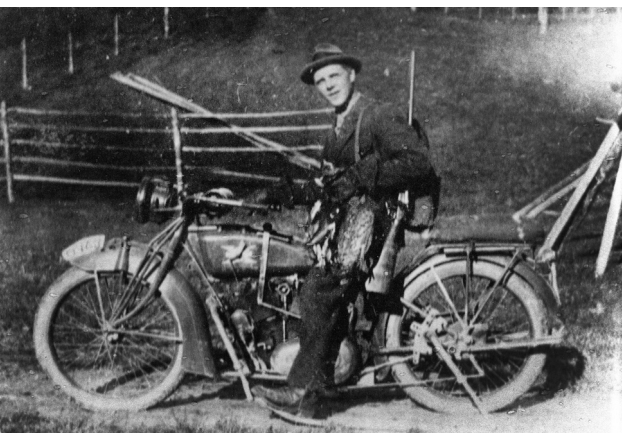
fikk (opp til) 8 måneders fangeopphold i Kirkenes. De som ikke havnet innenfor piggråden stod også fast på erklæringen. Etter idrettsbevegelsen var lærerne de første som samlet brøt lovbudet fra NS. Dette var avgjørende bidrag til å hindre NS-kontroll over fagforeningene. Det gav i sin tur grunnlaget for den illegale virksomheten som ble bygd opp både innenfor og utenfor fagforeningene, motstandsbevegelsen. Fra London talte utenriksminister Trygve Lie til Hjemmefronten og oppfordret til å følge lærernes eksempel.

Allerede i desember 1940 fikk Tynset skolestyre skriv fra Kirke- og undervisningsdepartementet med beskjed om «å nedlegge sine funksjoner». Samtidig utnevnte NS-styret et nytt skolestyre. Lærer Martin Vangen i Brydalen ble utnevnt som formann, sjøl om han ikke var medlem av NS. Han gjorde alt han kunne for å slippe vervet, men fikk ikke avløsning før på nyåret 1942.

Anders Tronsli (født i 1895 i Alvdal, død 1986 i Brumunddal) hadde sin lærergjerning på gamle Holmen skole på Tynset. Han hadde vært aktiv i motstanden mot Lærersambandet og ble arrestert og sendt nordover. (Tronsli ble for øvrig i oktober 1945 valgt til formann i Nord-Østerdal krets av Norsk Lærerlag.) I en

føljetong i Østerdølen (avis utgitt på Tynset 1904-1971) fra juni og utover i 1945 skriver Anders Tronsli om «Forbryter»-lærernes tragiske Kirkenesferd i 1942. Deler av fortellingen er gjengitt av Odin Kotte i *Tynset bygdebok, bind V*, side 280-282. Det ble sagt at den neste som skulle arresteres i Tynset etter Tronsli var nettopp Kotte, men det ble det heldigvis ikke noe av. Odin Kotte (1893-1988) var i hele sitt yrkesaktive liv lærer i Tyllaldalen – og de siste årene første skoleinspektør i Tynset.

Ole J. Moen

*Ole J. Moen i yngre år med sin Harley-Davidson, borse og ryggsekk – og noe av fangsten.
Foto: ukjent fotograf.*

Ole Jonsen Moen (1898-1983) var født i Tyllaldalen på Moen søndre (Øverbymoen, gnr. 18 bnr. 42 i bind 1 av Tyllaldalen – Brydalen bygdebok). Etter avsluttet lærerskole på Levanger fikk han sin første post i Brydalen høsten 1921. Undervisningen foregikk i kapellet, med avskjermet altertavle. Han holdt på å fryse i hjel den vinteren, fortalte han en gang i et avisportrett. Bjarne Grindal forteller i bind 3 av bygdeboka at han hadde Ole som lærer i sjuende

klasse: «Han var en morosam kar, full av spillopper – en som hadde ungene med seg. Han var allsidig og svært flink til å lære fra seg. Jeg har mye å takke ham for.» Det ble med ett skoleår i Brydalen. Så fulgte et år i Øyer hvor han for øvrig fant den som ble kona hans. Det meste av sitt lærerliv fikk han i Snertingdalen (nå i Gjøvik kommune) og på Redalen skole i Biri.

Ole var sammen med Anders Tronsli blant lærerne som ble arrestert 20. mars 1942. Han hadde da vært lærer på Dalheim skole i Snertingdalen i 20 år. Av de fem lærerne i bygda ble to arrestert. Den ene gav etter for presset og undertegnet erklæringen om å undervise etter «den nye ordning». Ole var også kirkesanger og klokker i begge kjerkene i dalen. Før han ble fraktet til Jørstadmoen (ved Lilliehammer) og internering der fikk han anledning til å velge salmene ved helgens gudstjeneste, forteller Gjertrud (Moen) Nygard. Den første var nr. 856 i Landstads reviderte: «AKK, en plass er tom! Hvor vi ser oss om, Luften synes enn å gjemme Klangen av den kjære stemme; Gjenlyd av små trin Går til sjelen inn.» Menighetens tanker gikk nok til Ole på Jørstadmoen.

På Jørstadmoen møtte Ole Anders Tronsli, og sammen ble de sendt nordover. Det følgende er fra Odin Kottes kortversjon av Anders Tronslis beretning i *Tynset bygdebok V* (s. 281-282).

Anders Tronsli forteller

«Livet på Jørstadmoen var rake motsetninga til Kretsfengslet [på Hamar]. Der var det tyskarane åleine som skulle taka over. Noko kos vart det ikkje å stuast saman i soldatbrakkar og berre vera prisgjevne til dei tyske herrar. Men det gjekk då det òg. Det vanta heller ikkje på høve til å skriva

under på nazimedlemskap, men eg trur, og er viss om at resultatet var ytterst magert. Dagane på Jørstadmoen gjekk med lite og dårleg mat og idiotarbeid og like tullet gymnastikk. Det var snørydding med spiseskeier og blekkplåter; og det var hopping og åling gjennom blautsnø og sørpe – til stor moro for herrefolkets stolte sønner, som skulle knekke viljen til gjenstridige norske lærarar. I om lag 3 veker – den eine dagen som den andre – var me her.

Men så en aprildag fekk me vita at me skulle flytte på oss att. Kor bar det no hen? – Vi vart oppstilt og herrefolkets lakeier førte oss til Fåberg stasjon. Skulle vi sørover eller nordover? Skulle vi sørover, bar det vel helst til Tyskland. Eit tog stod der med lokomotivet sørvendt. Ingen beskjed! Etter ei stund kom eit anna lokomotiv sørfrå med ei lang rad med kuvogner.

Kuvognene vart opna, og marsj inn med alle fangane! Kuvognene hadde nytt vore brukt til hestetransport utan å vera pynta, så med laut stå i blaut hestmøkk. Langbenker vart borne inn så me kunne få skifte på å sitja. Me trøyttetida så godt det let seg gjera med allsong og skrøner. I Trondheim vart med stua om bord i den berømmelige båten «Skjerstad», og den nifse ferda til Kirkenes tok til med overfylt båt.

Turen over Østhavet gløymer me aldri. Sjuke folk låg alle stader på dekk og i lasterom og i kjølsvinet, og mange kasta opp. Til bruk for oss var det berre to klosett som snart tetna til. Mange fekk diaré og laut berre bruke dekket. Ja, dette høyrer ut som eventyr, men der er om lag 500 som kan gå god for sanninga. Og i land tok arbeidet til etter at me hadde kome oss til ro i «lusebrakk». (...)

Her oppe i Kirkenes vart lærarane verande til ut på hausten. Men ikkje alle kom heim til sine. Nokre måtte bote med livet. Men lærarane fekk med sin aksjon hindre at Quisling fekk til noko riksting i Noreg – med alle dei konsekvensar det innebar.»

Livet i Kirkenes – og hjemturen

I siste del av Tronslis føljetong i Østerdølen (10. oktober 1945) finner vi mye mer om livet i Kirkenes og turen sørover igjen. Det «samfunnsnyttige» arbeidet lærerne ble fortalt om viste seg å bli arbeid for tyskerne. Det var først og fremst lossing og lasting av båter, tungt og farlig arbeid. En kollega falt fra øverste trinn i lederen og ned i bunnen på lasterommet og ble drept på stedet. Ellers var det lager- og depotarbeid, arbeid på flyplassen og utearbeid ellers. Tronsli forteller om elendige bo- og sanitærforhold, lus, mørke, kulde – og om russiske fly som angrep flyplassen. Det skjedde nå og da utover sommeren og høsten, men i oktober kom angrepene tett.

Det gikk lang tid før det ble kontakt med hjemmet, et brev hver vei per måned og etter hvert pakker. Først i august (1942) begynte ryktene om hjemreise å gå. Første pulje var på ca. 150 mann og dro i løpet av måneden. Neste pulje dro i september og siste pulje, med Ole J. Moen og Anders Tronsli, 4. november. Denne puljen kom til Trondheim med den tyske 10 000-tonneren «Moltkefels». Natt til lørdag 21. november bar det videre sørover med ekstrasog. (21. november er registrert som dato for løslatelsen.) Etter en festlig avslutning på Hamar gikk turen nordover igjen for Tronsli, og lørdag kveld kunne han stå av toget på Tynset. Ole dro hjem til sine i Snertingdalen.

Oles datter Gerd husker at han kom hjem utmagret, skjegget og skitten og at han nok fikk en nedtur mentalt i en tid etterpå. Når han fortalte familien om tiden i Kirkenes, var det helst morsomme episoder som ble trukket fram. Han fortalte gjerne om den flotte attesten han fikk for sin skomakerferdighet av prosten i Sør-Varanger! Ad omveier fikk familien høre at Ole i stor grad bidro til å lette forholdene for sine kolleger, med sitt humør, sine ablegøyer og sin kreativitet til å orge mat og andre fordeler, både fra tyskerne og fra lokalbefolkningen. Han skaffet seg for øvrig et godt forhold til lokalbefolkningen ved sin hjelpsomhet og dyktighet i å finne løsninger på dagligdagse problemer for dem. I små drypp fra ham eller andre fikk familien også høre om slavearbeidet i Kirkenes, om sult, dårlig hygiene, trakassering, frost, sykdom, sjøsyke under transporten – og dødsangst (bombing av Kirkenes og lossing og lasting av krigsmateriell som bomber og annen ammunisjon).

Ole i hjemmestyrkene

Ole kom snart til hektene og gikk inn i hjemmestyrkene, som leder i Snertingdalen. Å kombinere motstandsarbeid med lærerjobben krevde igjen kreativitet. En gang han skulle inn på Skreifjella for å ta imot flyslipp fra England, måtte han ha alibi for å få fri fra skolen og elevene. Han dyttet noe i munnen for å få det til å se ut som en tannbyll. Tannlegen som visste hva han drev med, fikk sykmeldt ham for en uke. NS nådde helt inn i skolestyret, og en skikkelig fraværsgrunn måtte til for ikke å vekke mistanke. Etter krigen var Ole HV-sjef for Biri og Snertingdalen i 10 år.

Ole, musikken og kontakten med hjembygda

Ole bodde det meste av sitt voksne liv utafor Tyllaldalen, men holdt god kontakt med slekta og tylldøler ellers helt til det siste. I Klokkearstu (Klokkearstu Øverby, gnr. 18 bnr. 36 i bind 1 av Tyllaldalen-Brydalen bygdebok) finnes det brev fra krigens dager fra Ole til Erik E. Øverby. Mye handler om deres felles interesse, sang og musikk, men det kommer også kommentarer til liv og levnet i «den nye tid». Noen utklipp fra to brev:

Det første er datert Snertingdal 8. februar 1944 og adressert til «Herr komponist og tonesanker Erik E. Øverby». [Erik E. Øverby skrev ned toner til gamle salmer, slatter og danser etter eldre tylldøler.] «Tusen takk for brev og nyttårsønsker fromme. Likeså for tonediktet gildt og flott! Gud gi at denne ulvetid no snart var omme! Du, som vi skulle synge om «vårt heimlands slott». (...) [Dette er en referanse til Garborgs tekst til *Gud signe Noregs land* (i femte vers: «vårt fagre heimlands slott») som Øverby lagde både melodi og korarrangement til.] Så ønsker jeg for deg og dine i nyåret alt godt og bra! Ja, for oss alle er vel høgste ønsket dette: At rovdyrkloa må slippe taket, og vi kan juble halleluja! (...)

Som sagt, det var gildt å høre fra Tyllaldalen. Det går ikke for ofte på, og sjøl har jeg vel meste skylda, for jeg er en dårlig brevsriver. Jeg vil inderlig tro det ikke blir verre til sommeren heller, enn at jeg kan få høve til å ta en heimtur. Her klundrer og plundrer vi nok på samme gjerda som heime i Tyllaldalen – lurert lort i lomma på «dom» så godt vi kan, og stel fra oss sjøl; og i Luthers lille katekismus er det ikke noe bud som forbyr det, og da så -. Det er forresten blitt mange flere bud nå enn den

tiden jeg satt under Lomnæs's lærestol. Jeg hugser han drog seg i bukselinninga og sa at «det ska du gjøra, og det ska du la vara å gjøra». Det var visst 10 den gangen. Jeg har ei følelse at vi i vår tid er stokk konservative. Vi «slæ kus på ryggen» som Plassgubben sa [brukeren Jon Olsen på nabogarden til Øverbymoen, Stuenga Olsberg, gnr. 20, bnr. 109 i bind 1 av bygdeboka] og stritter imot dette nye. Jammen trur jeg du har vært svinheldig med tona på «Gud signe Noregs land». Du må ikke oppfatte mi harmonisering som noe bedre, tvertimot, men jeg har moro av å klundre med slikt – enda jeg har ingen slags betingelser i den retning. Det er vel nærmest en fiks idé. Jeg håper du har fått tobakkørsja, og jeg er spent på å høre hossen Olatobakken faller i din smak. Jeg har brukt den så lenge at jeg er blitt fortrolig med den. Den er avla her på skolen og behandlet av mig selv, og da skal en ikke vente den stort bedre. Har du flere tonedikt, så kan det vanke litt til. (...)

Så var det de gamle melodier, men der må jeg nok melde pass, men Rasmus bror hugser helst bedre slike, for han «lekte» i si tid noe på fela. Det kan kanskje være at han stadfester slåttene med diverse forsiringer og kruseduller. Du får få han til å prøve fela litt, så kanskje du fant igjen enkelte ting som eventuelt kunne være gått deg av minnet. Skulle jeg komme attpå noe, skal jeg sjølsagt sende deg det. Ja, det er gildt om det kunne bli tatt vare på, så det ikke går i glømmeboka.

Jeg synes ungdommen er blitt så smaklaus når det gjelder musikken nå – det er liksom bare blitt noe synkopert skrammel! Og dansen da, du! Mest som noen åkerpasserer skriver bortover. Jammen var det noe anna før – da måtte en være mjuk som vidja, og jenta var ikke noe krustøy som en

måtte trippe så varsomt med. Nei, jeg sier som'n goffa: «Dæ bi itte gammelbron ...». Nå er du vel for lenge sia kjed av dette våset. I skolen driver vi akkurat som før her. Vi har ikke til dags dato firt én tomme i noen retning. I kjerka er det likeens. En av studentene herfra bygden er sendt til T. Fem andre er kommet heim.» (...) [Ole lagde sin egen «ekte Olatobakk» som Erik E. Øverby også fikk smake. I samme sending sendte Ole også det han kaller «ei ekte Olaharmonisering». «Tobakken er mye bære», tilføyer han.]

Nytt brev 12. februar 1945: «Gode venn! Fyrst vil eg få ynskje deg og alle i Klokkarstuen et godt nytt-år. Vonar at nyåret vil gi fred og betre tilhøve enn no. Slik det no er må ein berre ta ein dag om gongen. Men jammen leitar det på tolmodet. Eg kan fortelja at me i blandakoret, som er på 47 stk, og eit mannskor på 22 stk, hadde felles konsert 6.-dag jul på eit lokale som tek innpå 500 mann. Blandakoret hadde bl. anna på repertoaret «Gud signe Noregs land» av E. Øverby, og mannskoret hadde «Gud signe vårt dyre fedreland» av same komponist. «Gud signe Noregs land» vart og sunge i kjerka annen dag jul. Eg har ikkje høyrte meir av a/s Notestikk og forlag. (...) Som du ser, er no eit ovverk for mannskor kome ut. Det heiter «Tyslingen», og komponisten kjem vel helst til å heite «Tuslingen». Det vart korkje originalt eller alminnelig. Tyslingen gjorde slikt inntrykk på meg då eg fekk høve til å vera i lag med dei på konserttur siste sumar. (...)» Så langt Ole. Han er beskjeden på egne / Tuslingens vegne, men komposisjonen og koret fikk fin avisomtale etter framføringa i 1945.

«Tyslingen» ble framført av mannskoret Tyslingen i forbindelse med feiringen av 30-årsjubileet i 1945, først ved konsert i

Rambu lørdag 7. juli og så i ungdomshuset Tronshall dagen etter. Sangen begynner slik: «Høyr Tysla i vårflaum og veskande von ...». (Ellef Røe skriver om musikklivet i Tyllidalen både i bind 2 av bygdeboka og i årboka for 2020.)

Ole J. Moen har også bl.a. laget tekst og melodi til Tylldalssongen. Første verset går slik:

*Tylldalsbygda ligg her aust imilla fjell,
store Tron fell først i aue.
Gran og furuskau og bjørk i bratte hell,
kjørekar 'pi liøm kaue.
Tysla, kvell ti måla æ kvar enest' vår,
kvast i takøm hele tømmerlu'un går.
Tylldalsguten da må på føtøm sta,
vil'n itte kalt sæ laue.*

(Alle de seks versene står i Eystein Eggen: Tyllidalen – Brydalen bygdebok fra 1957.) I 1931 fikk Ole utgitt «Solskinnsvisen» på A/S Norske Notestikk og Forlag, «en vise inspirert av en lykkelig begivenhet i familien».

Ole i avisportrett

Ole J. Moen var en avholdt lærer gjennom 46 år, hvorav 24 år i Snertingdalen og så 20 år ved Redalen skole i Biri, de siste årene som bestyrer. Gjerningen skjøttet han med varmt hjerte og åpent sinn. Utenom lærergjerningen deltok han mye i kommunal virksomhet både i Snertingdalen og i Biri, i kommunestyre og formannskap, menighetsråd og skolestyre m. m. Han ble pensjonist i 1966 og flyttet da til Lillehammer. Som pensjonist var han også meget aktiv. Han laget mange gulvur og skar selv akantusrankene. Han var også en dyktig amatørmer. Ved siden av diplom fra Kongen for deltagelse under krigen hadde han hengende et diplom fra venner og bekjente som spøkefullt overrakte ham

«Krigskorset for oppfinnsomhet og fantasi».

Ole J Moen i voksen alder. Foto: ukjent fotograf

Ole tilbake i Kirkenes

I 1982 var Ole med på en ny Kirkenes-ferd, 40 år etter den første og bare få måneder før han døde 25. januar 1983. Ca. 100 av de arresterte lærerne deltok på turen. At også Kong Olav var til stede for å hedre de rakyggede lærerne fra 1942 satte selvfølgelig et stort preg på begivenheten.

Kilder:

- Kirkeneslærene, artikkel i Norsk Skoleblad nr. 28, 1982 i anledning lærernes Kirkenesferd
- Gerd Kjetun, Ole J. Moens datter
- Nostalgi-treff med skøyer på 83, artikkel i Oppland Arbeiderblad 3. november 1981
- Føljetong i fire deler av Anders Tronsli i Østerdølen 23.06, 04.07, 05.07 og 10.10 i 1945

Bildene i denne teksten har forfatteren fått
fra datteren Gerd.

*Kirkenes-veteranene møter Kong Olav i 1982. Midt i bildet i lys jakke står Ole J. Moen.
Foto: ukjent fotograf*